

Pető Iván

„...foglalkozása rézpál”

Kicsoda, micsoda Réz Pál, kezdte még 1992-ben a tíz részből álló rádiós beszélgetést Parti Nagy Lajos. Évtizedekig szerkesztő, lektor volt a Szépirodalmi Könyvkiadóban, közben irodalomtörténeti tárgyú művek szerzője, számtalan könyv fordítója, több mint húsz évig a Kosztolányi-életmű kutatója, kötetinek összeállítója, alapítója és lényegében mindvégig főszerkesztője az aligha vitathatóan irodalom- és kultúrtörténeti jelentőségű folyóiratnak, a *Holminak*, amely 25 éves működés után 2014 végén szűnt meg. A beszélgetőtárs, kérdező (és egyáltalán, aki ismeri Réz Pált) azonban úgy véli, a címkék egyenként és együtt sem fednék le a személyiséget, így a legpontosabb a fenti címben idézett megnevezés.

Tegyük hozzá: az interjúorozatot most közlő kötetből kitetszik, hogy az érintett sem szívesen határozná meg mesterségét. 1992-ben még úgy vélte, ha egy dolog állhatna a lexikonokban a neve mellett, az talán inkább a Kosztolányi-sorozat legyen, mintsem a *Holmi*. Ezután azonban volt még a folyóiratnak 22 éve... Máshol, a könyv hátsó borítójára is kiemelve viszont azt mondja: az volt a szerepe, hogy összehozott embereket, barátságokat. A tény, hogy miután lemondott a főszerkesztőségről, a *Holmi* nem volt folytatható, ennek a szerepnek a jelentőségét látszik igazolni. Az viszont erős, nyilván szándékoltan álszerény, sznobosan hangzó túlzás, ahogy az imént említett szövegrész folytatódik: elég volt számára, hogy

minden jelentős magyar író személyes ismerőse legyen, hogy jártak egymás lakásán. Valójában véleménye, elismerése vagy éppen kritikája, szerkesztői munkája rajta hagyta nyomát a 20. század második felének, a 21. század elejének magyar irodalmán. Ahogy ő fogalmaz: „...beépültem [...] mások műveibe, amik esetleg ércnél maradandóbbak...” Szerepe a Nyugat legendás szerkesztőjéhez, Osvát Ernőéhez hasonlítható.

A kicsoda, micsoda Réz Pál kérdés persze nemcsak foglalkozási értelemben, hanem annyiban is tárgya a beszélgetéssorozatnak, hogy milyen ember Réz. Ha az önmagára használt jelzőket nézzük, egyebek között léhának, nyeglének, fanyarnak, cinikusnak, flegmának, arisztokratikusnak és önteltnek nevezi magát, aki az irodalom egyértelmű nagyságain kívül szinte mindent meglehetősen szkepszissel szemlél. Sznobos gesztusait sem tagadja, gyerekkora óta vonalkákat húz például, hogy melyik írónak járt már a lakásán – vallja meg. Tudja persze, hogy a póz, amilyennek láttatni szeretné magát, idővel ráég az emberre, tulajdonsággá válik. De a beszélgetésekből még a laikus, a Réz Pált személyesen nem ismerő olvasónak is kitűnik, hogy a látszólagos pökhendiség mögött erős önreflexió és mély érzelmek állnak. Több mint harminc éve halott, imádott feleségéről még ma is megrendülten beszél, nem takargatva az azóta eltelt életét meghatározó gyászt. Igazi szeretettel idézi fel a

mára már szintén halott legközelebbi barátait is, a történész Szűcs Jenőt, Kucsman Árpád vegyész vagy Domokos Mátyást, akivel szinte az Eötvös Collegiumtól kezdve kollégák voltak, az előző generációhoz tartozó Vas Istvánt és másokat. Közben, mintegy mellékesen, ki-kitűnik, hogy milyen nagyvonalúan, olykor személyes kockázatot is vállalva segítette a hozzá közel állókat, Kormos Istvánt, Juhász Ferencet vagy épp a börtönben lévő Déry Tibort. Mindenközben tudható – amit e kötetben csak a beszélgetőtárrsal folytatott diskurzus hangvétele érzékeltet –, hogy „alapjáraton” kedves és figyelmes a vele kapcsolatba kerülő alkotókkal, pályakezdőkkel és befutottabbakkal, valamint „laikusokkal” egyaránt.

Az alcím (hangos memoár) túl azon, hogy a könyv rádiós felvételek leírt változata, arra is utal: 1992-ben, amikor Réz Pál és Parti Nagy Lajos belekezdett, szinte bizonyos volt, hogy a beszélgetés egy meg nem születő memoárt is igyekszik majd pótolni. 2000-ben, amikor közel tíz év után, mintegy utószóként sor került egy újabb, de már csak egyszeri rádiós beszélgetésre, ez a helyzet még egyértelműbbé vált. 2015-ben pedig, amikor a könyvet valóban lezáró beszélgetés is lezajlott, tényként lehetett elkönyvelni: ez a mű lesz a memoár.

Parti Nagy Lajos a beszélgetés elején tételesen is elmondja: az ő szerepe annyi, hogy legyen, akinek Réz Pál beszél, akinek egy életútinterjúban elmondja emlékiratait, történeteit. 1992-ben a kérdezett 62 éves volt, a kérdező nem egészen 40. Réz úgy beszél, mint egy életével számot vető, a jövővel, tervekkel nemigen foglalkozó öregember. Parti Nagy, akit akkor még in-

kább csak az irodalmat jobban figyelő közönség ismert (az is költőként, a Jelenkor, majd a Magyar Napló szerkesztőjeként), felkészült kérdező, de a diskurzus nagyobb részében inkább csak feladogatja a labdákat, a témákat, főleg beszélgeti partnerét. A rá jellemző nyelvi játékok ebbe a műfajba nem nagyon férnek bele. De azért, amikor Réz azt mondja, nemhogy az ő munkássága, de még a nagy művek sem maradandóbbak az ércnél, akkor például megjegyzi: „Talán őszintébb és alázatosabb volna úgy fogalmazni, hogy fércnél maradandóbb.”

Réz az általa közelebről ismert írókról, költőkről, egyáltalán az irodalomról, szerkesztőségi munkáról, irodalompolitikáról és persze saját életéről igencsak színesen, olvasmányosan adja elő történeteit. „Nagy laza enumeráció” cím alatt egy egész beszélgetés zajlik úgy, hogy a kérdező bedob egy ma már klasszikusként számon tartott nevet, a válaszoló pedig elmeséli a hozzá kapcsolódó emlékeit. Más alkalommal Parti Nagy élvezettel sorol dilettáns verssorokat, ahol a szerzőket Réz többnyire felismeri, olykor pedig megjegyzéseket fűz hozzájuk. Az olvasó érzi az előadói rutint, és a kérdező is tudja, milyen gombot hogyan kell megnyomni. Az előhangszerűségben Réz említi is: az ember már nem arra emlékszik, ami történt, hanem arra, hogyan szokta elmesélni. A kötet címe is konstrukció: a gyanútlan olvasó valami dzsentris, léha mulatozásra asszociál, holott arról van szó, hogy a 14 évesen, szüleivel Nagyváradon élő Réz Pál, amikor 1944-ben megtudja, hogy gettóba kell költözniük, összetöri orvos apja spájzban sorakozó hála-pezsögösüvegeit, nehogy a beköltözők igyák meg. Az irodalmi rutinnak köszönhetően a kisgye-

rekként elszenvedett, számos orvosi beavatkozással járó, egész életére nyomot hagyó gyermekparalízis, a gettó, a háború alatti szökések sem szenvedéstörténetként tárulnak eléánk, hanem fonákjuk, hasznos következményeik oldaláról.

Ugyanakkor a könnyed történetmesélés mellett jócskán esik szó komolyabb dolgokról, így egyebek között a kérdezett ifjúkori kommunistaságáról, az öregedésről, zsidó származásáról, élete értelméről. A szöveg ilyenkor meditatívabbá válik, máskor aforisztikus tömörségűvé. A gyorsan meghaladott kommunista korszakáról például azt mondja: etikailag vállalható, intellektuálisan szegényletes. Zsidó származását identitása nem meghatározó elemének nevezi: „Rengeg minden fontosabb a számomra, mint az, hogy zsidó vagyok.” Aztán hozzáteszi: „De még annál is, hogy magyar vagyok.”

96

Az 1992-es, tíz szakaszból álló beszélgetés adja a könyv túlnyomó részét, a két záró rész kevesebb mint hatodát. Réz 2000-ig, illetve 2015-ig nem sokat változik. Több a halottja, még rezignáltabb, így egyre inkább szinkronba kerül életkorával. Parti Nagy az utolsó beszélgetés idején már az egyik legismertebb magyar író, éppen annyi idős, mint interjúalánya volt 1992-ben. „Én megöregedtem, te aggastyánkorba értél” – mondja Réznek. Már 2000-ben is és 2015-ben is két egyenrangú ember beszélget, elmaradnak a történetek, sokkal mélyebbé, komorabbá válik a diskurzus, az elmúlás, a halál kerül középpontba. „Mert ugyan többre tartom magam, mint amit mutatok, de nem akartam, hogy ez látsszon. [...] Voltam, nem voltam, mindegy” – mondja Réz. Kitűnik, már rendelkezett, hogy temetésén Székely Já-

nos erdélyi költő versét olvassák föl, nem mondja, hogy melyiket, csak a tartalmáról beszél, aminek alapján talán A harmadik kolozsvári elégiáról lehet szó, miszerint: „Itt adatott élnem, miként / Minden élőnek: semmiként...”

Sokan vannak és lesznek a Réz Pált személyesen ismerők közül, de feltehetően az őt csak e könyvből megismerők közül is, akik sajnálják, talán még rossz néven is veszik, hogy nincs és nem is lesz „rendes” memoárja. Például mert történetei nemcsak élvezetesek, de korrajzok is, ráadásul e könyv utolsó mondatában, ügyesen felmentve önmagát, mondja is, hogy e beszélgetésekben nagyon sok minden nincs benne. És az olvasó is érzi: itt meg itt örömmel olvasna további részleteket, máshol felfedezheti, hogy sok mindenről és mindenkiről nem esik szó, amiről, illetve akiről tudható, hogy Réz életének fontos elemei, szereplői voltak.

A beszélgetések során közvetlenül vagy közvetve többször is szóba kerül, hogy miért is nem fogott hozzá az emlékiratíráshoz, holott ő is tudja, élete, történetei, szemlélete (memoárt maliciózusan, komiszan kellene írni, mondja Saint-Simonra hivatkozva) indokolnák ezt. Egyrészt felmerül: mikor is volt ez aktuális? 1992-ben úgy látja: „Nem lett volna rossz, ha harminc évvel ezelőtt elkezdem. Gyáva is voltam, lusta is voltam, meg anynyi minden volt az ember életében... Hát volt három gyerek, meg ez történt, az történt, nem jött össze. Most már mindegy. Ha hősnek nem muszáj, akkor írónak lenni meg pláne nem muszáj öregem.” Persze ez részben amolyan Réz-féle flegma megjegyzés. Mondjuk 32 évesen, 1962-ben milyen perspektívával foghatott volna memoárírás-

ba? Az egzisztenciális kényszer, a pénzkereső fordítások, munkák valós indokok, mint ahogy később a *Holmi* körüli teendők is egész embert kívántak. Legalább ilyen jelentős azonban a szerepe annak is, hogy nem szeretne közepes lenni, tart attól, hogy nem tud megfelelni saját mércéjének. „Hát igen, nem vagyok hajlandó egy nem nagyon jó könyvet írni, és könnyen lehet, hogy nem tudok egy nagyon jó könyvet írni. Érték ehhez a szakmához, és amikor leírok egy mondatot, tudom, hogy ennek valami baja van...” – mondja 2000-ben. Majd így folytatja: „En rettentő öntelt vagyok, ennek következtében

egy hihetetlen magas dolgot szeretnék megostromolni.”

Így végül marad ez a hangos memoár, amelynek eredeti, rádiós ötlete és a szerkesztés munkája Szébenyi Cecíliaé volt. És milyen jó könyv lett! A kiadó ezzel tiszteleg Réz Pál 85. születésnapja előtt, és indítja egyúttal újra útjára a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben népszerű *Tények és Tanúk* sorozatát, igen magasra emelve a mércét. A kötetet fényképek és annotált névmutató teszik teljesebbé.

Réz Pál: Bokáig pezsgőben (hangos memoár), a beszélgetőtárs **Parti Nagy Lajos.** Budapest, 2015, Magvető. 370 oldal, 3490 Ft.

rol-rol

Almási Miklós

Az alkotói magány archeológiája

97

Nagy író, mióta Philip Roth feladta – 2012-ben bejelentette: nem ír többet –, azóta Jonathan Franzen lett „az” amerikai nagyregény Nr. 1-ja. Ötvenvalahány éves, és négy pompás mű került ki a keze alól, az utolsó most szeptemberben (*Purity* címmel). Utálja a mai civilizáció kütyüjeit, a terepjáróktól a mobiltelefonig, visszavonultan él, élete az írásban teljesedik ki. Ebben a mostani, szándéka szerint önéletrajzi sorozatban (*Diszkomfortzóna*, 2006) a legjobb írás az utolsó esszé (Az én madárproblémám). Franzennek felnőttkora óta szenvedélye, sőt mániája a madarak megfigyelése. Ez utóbbi foglalatosság nálunk ismeretlen – van ugyan néhány fotós folyóirat, falun ámulunk a gólyák kelepelésén, de nálunk inkább

lövik a madarakat – mert „vadkacsára menni” olyan férfias dolog... Amerikában viszont a *birdwatching* szélesen elterjedt, békés hobbi, alapos felszerelési kínálattal – távcsövek, fotógépek, hangrögzítők, épített madárlesek. Komoly szubkultúrája van: a „madarászok” társaságokba – mint valami klubba – járnak, cserélgetik a megfigyeléseiket, sőt versenyszerűen is űzik: ki tud több fajtát feljegyezni meghatározott idő alatt, a találatokat klubok jegyzőkönyvezik, ki mikor hol és mit észlelt – dátum, hely, név stb. (Csalni nem lehet.) És a jónépnek számos madárismereti könyv húzza a zsebét, mert környezetvédelmi alapon is megy a nézelődés, védik a kihalófélben lévőket.

Franzen e szenvedélyt *in extre-*

mis úzi – még az is lehet, hogy jobban szeret récékkel találkozni, mint évekig kotlani egy kéziratot. Esszékötetének utolsó darabja ezt a mániát elemzi. De nem ám úgy, hogy milyen jó valamilyen dél-texasi lápos vidéken caplatni, majd tíz-vaahány órát várni és végül elkapni egy fészkelő feketearcú récét. Erről is ír, de nem ez a poén. Hanem az *állandó, önkínzó szorongás*. Pl. a látott réce élményét az arrafelé bandukoló (ismeretlen) társaknak is elmeséli, aztán napokig furdalja a lelkiismeret, hogy amit látott, talán nem is réce volt, hanem inkább sasfésülés, és milyen ciki lenne, ha a klub könyvébe hamis adatot jegyeznének be, ráadásul az ő nevével.

98

Minden hobbival jár ilyesmi, de Franzen írásában ez a szorongás és lelkiismeret-furdalás átterjed a magánéletére is. Feleségével tíz évig egymás szájából ettek, úgy gondolták, annyira szeretik egymást, hogy nincs értelme másokkal összejönni, azaz társas életet élni. A páros magányt választották, persze az író csendes terrorja miatt: nem volt barátjuk, ismerősük, majd rájöttek, ez így nem megy: jól megunták egymást, és elváltak. Franzen – mivel utólag érzi, hogy ő borította fel házasságát, erről a begubózdó életformáról úgy ír, mint valami lelki bénaságról, hogy ez micsoda embertelen vonás, hiszen benne nincs szociális érzék. De ha figyelmesen olvassuk ezt az önéletrajzi vázlatot, kiderül, hogy Franzen egyébként sem bírja elviselni az embereket, madártani és természetvédő sétáin a frász kerülgeti, ha netán kirándulókkal találkozik: „csak nem megint emberi beszédet hallok, ott elől... jaj, ne! Mögöttünk jönnek a hangok” – mondja pl. egy kiránduláskor.

De ezzel nincs vége az önostorozásnak. Azt tudtam, hogy az írás magányos, majdnem monádszerű foglalatosság, a többiek – barátok, emberek, akárkik – csak bosszantó akadályok a szövegre koncentráció élvezetben. És bár Franzen alig észrevehető gúnnyal ostromozza magánymániáját, de mégis csak egyedül érzi legjobban magát. És erre a diszpozícióra a madármegfigyelés a legjobb pótcselekvés, habár ott is kerülgetni kell a többieket, mert ma már a jobb keltetőhelyeket ellepik a fotósok, megfigyelők, jegyzetelők – és dumálnak, amitől az íróban mindig felmegy a pumpa. Aztán kiderül, hogy a madár utáni lesvégső soron a feleségétől való elhídegülés és a válás traumájának feldolgozása, valahogy a kettő egymással párhuzamban íródik: hogyan lehetne jóvátenni a válás rémségét, a benne felhalmozódott közönyt, az írólet embertelenségét. (Hm, kicsit sarkosan fogalmazok, de valami ilyesmi jön le nekem a kötet legjobb esszéjéből.) Azért ne higgyük, hogy Franzen kétbalkezes, lerázható flótás: Amerikában akkor lett nemzeti író, mikor 2001-ben visszautasította Oprah Winfrey meghívását, hogy regényét felvegyék Oprah besztszellerlistájára. Ilyet senki se mert volna megtenni: Oprah listájára kerülni pár milliót ért volna, akad néhány amcsi író, aki így lett híres. Viszont – ellentétként – Franzen ezzel a gesztussal megnyerte Amerika szívét: végre egy keménytökű értelmiségi, aki tett a popkultúra üzleti konstrukciójára.

A madarászás csak egyik ága Franzen „zöld” filozófiájának: társadalomkritikája, amit regényeiben élvezünk, erre támaszkodik, innen indul csatába a tőke legmodernebb formái ellen. Napokig töri

a fejét, hogyan lehetne még többet tenni a fenyegető klímakatasztrófa ellen: törpe autón jár (ha egyáltalán kocsiba ül), fogmosáshoz alig fogyaszt vizet, árammal, fűtéssel spórol – ismerjük ezeket az örületeket. Önelemzése önéletrajzba vegyülnek, hogy ő milyen szemét figura, hogy csak dumál, de nem tesz semmit, bezzeg Al Gore bejárja a világot, és agitál a világvége ellen. Már majdnem ott tart, hogy levegőt se kéne venni, mert tüdejéből szén-dioxid távozik, ami káros a környezetre...

Akkor most következzen egy lábujjzet a kötet címéhez: a családi házban, ahol kamaszkorát töltötte, apja és anyja csak a lakásfűtés termosztátjának beállításán tudott veszekedni: apja rámutatott a hőmérőre, melyen pirossal volt jelezve a „komfortzóna”, az a hőmérsékleti intervallum, amelyben jól érezheti magát az ember, de még nem kerül sokba a fűtés. Rámutatott, mert anyja, ha csak tehetette, visszavette a szobafűtést – spórolni akart, apja meg fázott és dühöngött. A könyv címe erre utal: hogyan festett a családi fészekben – és az ő kamaszéletemben mit jelentett – a komfortzóna megtagadása...

A kötet hat esszét foglal magába, melyek különböző időben, de még nagy regényei előtt születtek. Az *Eladó házban* – az indító írásban – rá hárul a feladat, hogy anyja halála után eladja a házat, ami persze csak apropó: bejárja gyerek- és kamaszkora helyszínét, minden apróság a hatvanas-hetvenes éveket idézi fel – a hosszú haj meg a rongyos farmer épphogy megjelent, és Franzent mint ügyetlen, szegénylős kamaszt látjuk. Egy fiút, aki mindentől szorong, az osztályban folyton kiröhögik, ezért inkább

visszahúzódik. A kamaszportrén persze átüt a 60-as, 70-es évek leütött etikája: a szülők végtelenül puritán élete, a spórolás és a konzervatív közép-nyugati korlátoltság. Ami Franzennél nosztalgiával és késői önkritikával karöltve jelenik meg. Anyja betegsége, halála – a fájdalom – és a gyermekkori tárgyak (képregények) mára komikus darabjai, valamint ügyefogyottságának karikatúrája – együtt. Mindezt a már felnőtt író láttatja – a kétféle idő egymásba játszik, ettől lesz csillogó ez a próza: a diákmozgalmak születése és a jelenbeli otromba kapitalizmus egymásra montírozódik, és az író lelkeben kettős büntudatba olvad. Egyfelől, hogy micsoda közönyös (lázadozó) állat volt anyjával szemben, másfelől, hogy semmit sem vett észre az akkor induló természet- és társadalompusztító újkapitalizmusból. Ez a kvázi memoár a kötet legjobb dolgozata, méltó párja a sorozatot záró (már említett) madarászfejezetnek. Így ez a keret – az első és utolsó esszé – megemeli a többi, kevésbé sikerült szöveget is.

Ha valaki olvasta máig legjobb művét, a *Javításokat* (2001-es regény, *Nemzeti Könyvdíj* még ugyanabban az évben), könnyen ráismer a helyszínre, a szereplőkre. És egyben azt is érezheti, hogy e regény fényében milyen gyöngye a többi önéletrajzi karcolat. Fura dolog: a világ egyik legnagyobb regényírója önmagáról szinte alig tud irodalmi nyelven beszélni.

Aztán az érzelmek iskolája (*Az idegen nyelv* c. esszében). A szülői házban elborzadtak minden erotikus, netán szexuális utalástól, Franzennek még egyetemista korából sincsenek ilyen jellegű tapasztalatai – könnyebben érti meg Goethét, mint a lányokat, akiket kinéz

magának, majd búsong a sikertelen randevúin. Az esszé a kínlódás súrítménye, a szinte végtelenített kamaszkor, a büntudattal teli álmodozás combokról és mandulaízű csókokról. Belecsöppenünk egy mára már elfelejtett korba, az ötvenes-hatvanas évek archeológiájába, abba az időbe, ami ma már Amerika fénykorának látszik, de az archeológus kezén ebből a korból bukkan elő a Midwestern (puritán, konzervatív) életforma és kultúra rémsége is. Ahol családi titkokról nem illik beszélni, ahol bizonyos könyvek tiltólistán vannak, ahol egy meztelen comb is felháborító erkölcsstelségnek számít. Megtudjuk, hogy szülőföldje – Webster Groves, Missouri – időben megdermedt, kicsit családias és nagyon ómódi vidék. Itt kamaszoknak lenni – kemény megpróbáltatás. Barátai már keresztül-kasul csajoznak, szeretkeznek, ő meg egyetemista korában is szűzen bolyong a világban, mert tudat alatt anyjának – Midwest ikonjának – engedelmesskedik. (Arra célzok, hogy Amerika örök szentháromsága: a stars-and-stripes, Mom és az apple pie.) Az ő anyukája – akit (utólag) fájdalmas szeretettel rajzol meg, a test puritánja volt, aki a szexet (házasságon kívül vagy belül), az emberiség rákfenéjének tartotta, és e nézetből egyik fiát illetően sem tágitott. Egyiket már felnőtt korában is lehorodta, mert szobája falára felrakott egy pin-up girlt: hogy lehet ilyen szemérmetlen egy jó házból való fiatalember... Parancsoló egyéniség volt, Franzen kamaszkorában utálta is. De az esszéből az is kiderül, hogy az egykori Amerikában „Mom” volt a családi otthon főnöke, akár-mennyire is patriarchálisnak tűnt az akkori kisvilág.

Így értjük meg, hogy miért is jött

kikerülhetetlen robbanásként a 70-es évek szexuális forradalma. Franzen ezúttal sem ír szexjeleneteket – inkább e neveléshez tartozó állandó szorongását és szégyenérzetét festi meg, a kora felnőttkor szenvedéseit (hogy is/mit is kellene kezdeni egy nővel, ha már a Kafka-elemzés közös újrafogalmazása sem hoz kielégülést?). A fejezet: kordokumentum.

Nehezen viseli a mai Amerikát – ebben az esszékötetben még csak áttételesen érezteti ellenszenvét. „Magányos útjaimon vettem észre, hogy a madaraim kezdenek mindinkább összekeveredni azzal a bajommal, ami elől hozzájuk menekültem.” Itt derül ki, hogy a madarászás fájdalmas társadalomkritika. „Az új utakon autózva. és látva, hogyan épül be völgy völgy után, hogyan pusztítják el egymás után a madarak számára alkalmas lakhelyet, egyre jobban aggasztott a vadmadarak sorsa. Az alacsony röptűeket elgázolják az autók, a közepes röptűek szétroncsolják magukat a mobiltelefonok átjátszó-antennáin, a magasröptűek meg nekirepülnek a kivilágított felhőkarcolóknak, vagy tó víztükrének néznek egy esőtől nedves parkolót, vagy épp egy madármenedékben szállnak le, ahol gumicsizmás emberek várnak rájuk, és lelövöldözik őket...” Későbbi regényeiben aztán kibomlik ez az *Unbehagen*: a *Javítások*ban a középosztály leépülését, a *Szabadságban* a köznapi kultúra kiüresedését írja meg. Most, a *Purity*-ben, az óriásira nőtt egyenlőtlenséget nem tudja tolerálni, szerinte emiatt bomlik fel az Amerikát fenntartó társadalmi szövet.

Jonathan Franzen: Diszkomfortzóna. Fordította: **Bart István.** Budapest, 2015. Európa Könyvkiadó. 281 oldal, 2990 forint.

Csengery Kristóf

Kodály nyomában

1967. március 6-án, életének 85. évében halt meg Budapesten Kodály Zoltán. Bár híres versében Vörösmarty Liszt Ferencet nevezte a „hangok nagy tanárja”-nak, elhunytakor mégis Kodály volt az, aki a köztudatban a nemzet tanítójaként nemcsak a magyar zene, de a magyar kultúra, sőt általában a magyarság legnagyobb tekintélyének számított. Ez a tekintély még halála után is sokáig hatott. Kezdeményezései nyomán még életében sok minden történt a hazai pedagógiában – s ebben a legfontosabb nem speciálisan a *zenepedagógia*, hanem az általános iskolák és gimnáziumok ének-zene oktatása, hiszen Kodály legfontosabb jelmondata ez volt: „*legyen a zene mindenkié*”. Ezek az eredmények a sokat és joggal kárhozottat Kádár-rendszerben is meg tudtak születni: a hetvenes-nyolcvanas évekre Magyarországon létrejött egy zenehallgató közönség, amely műveltebb volt az európai átlagnál.

Parancsuralmi rendszerben persze könnyű kultúrát teremteni: csak diktálni kell, aztán merjen valaki ellenkezni. Amikor érkezett a rendszerváltás, vele sok minden más is beköszöntött, többek közt a kultúra pluralizálódása, amely (helyesen) már nem ismerte a „kulturpolitika” befolyásoló szerepét, ám annál inkább a tömegmédiák hatalmát. Hamarosan megtapasztalhattuk a szabadság fonákját, megfigyelhettük, hogyan tűnik fel és válik uralkodóvá az örvendetesen megsokasodó rádiók és televíziók műsorán mindaz, amit koráb-

ban, felülről irányítva ugyanezek a médiumok nem fogadhattak be. Kialakult a kulturális szabadpiac, amelyben a magas kultúra és benne a klasszikus (vagy „komoly”) zene – egyáltalán, az értékes, igényes művészet – már csak egy lehetőség volt a sok közül, s ahogyan az évek, majd az évtizedek múltak, egyre veszített megszólító erejéből. Az internet megjelenése csak fokozta ezt a folyamatot.

Aligha csodálható, hogy ebben a szellemi környezetben a nagypolitika hamar elkezdett rombolni: lebontani a zeneoktatásnak azt az építményét, amelyet előzőleg évtizedek alatt építettek fel. Természetesen nem a szakzenészkutatásról van szó: nem a zeneiskolák, konzervatóriumok, zeneművészeti főiskolák gyengültek meg, nem az ott tanulók száma csökkent, vagy az onnan kikerülők színvonala súlylyedt mélyre – a nem zenés lakosság művelésére tett kísérleteket kezdte ellehetetleníteni az oktatáspolitiká. Mára el is lehetetlenítette: az átlagos magyar iskolákban immár olyan kevés az énekóra, hogy ebben az óraszámban a zenei műveltség legszerényebb alapjait is lehetetlen lerakni. A pedagógusok pedig az évtizedek óta érvényesülő kontraszelekció következményeképpen a legtöbb iskolában képzetlenek, és alkalmatlanok feladatuk elvégzésére. Hogyan oktasson a kultúra szeretetére, hogyan vezessen be a kultúra világába olyan pedagógus, akinek magának semmiféle kultúrája nincsen?

A kecskeméti Kodály Zoltán Ze-

nepedagógiai Intézet 1975-ben alakult, olyan kiemelt fontosságú intézményként, amely a kodályi elvek szerinti zeneoktatás gondolatát viszi tovább, és gyakorlatát segíti, szakembereket képezve és küldve a szélrózsa minden irányába. Idén tehát negyvenéves az intézmény, ebből az alkalomból rendezett *Az első negyven év* címmel jubileumi hangversenyt október 1-jén, a zene világnapján a Zeneakadémián a Kodály Intézet és a Nemzetközi Kodály Társaság. Az eseményen két beszédre is sor került, az elsőt *Nemes László Norbert*, az intézet jelenlegi igazgatója mondta, a másodikat (részben magyarul) *Michalis Patseas*, a Nemzetközi Kodály Társaság leköszönő elnöke. A zenei műsor természetesen Kodály-műveket tartalmazott: a *Fölszállott a páva*-variációkat (1939), a hegedű-cselló *Duót* (op. 7 – 1914), valamint a *Budavári Te Deumot* (1936) – vagyis egy zenekari, egy kamaraművet és egy oratorikus alkotást, dióhéjban mutatva fel a kodályi életmű sokoldalúságát. A hangversenyt, amelyet élő adásban a Bartók rádió is közvetített, az elhangzott beszédekkel és a megszólalt művekkel aligha lehetett másképp értelmezni, mint felkiáltójelként, amelyet a Kodály Intézet és a Nemzetközi Kodály Társaság vezetői a zenekultúra és a zeneoktatás megerősítésének múlhatatlanul fontos célja mellé illesztettek.

Erdei Péter (a Kodály Intézet korábbi igazgatója) olvasata a *Fölszállott a páva* előadásakor nem volt sem nagy formátumú, sem átütő erejű: a karakterek szuggesztivitásán megérezhettük, hogy aki vezényel, elsősorban a kóruskarnagyi hivatás területén otthonos, hitelesek voltak azonban a darab műfaji hangsúlyai. A *Fölszállott a páva*

emblematisz mő, de optimista su-gallata ellenére – akárcsak Ady azonos címő verse – alapvetően sötét tónusú, drámai-tragikus elemekben bővelkedő alkotás. A tolmácsolásban éppen ezért éreztem elismerésre érdemesnek, hogy a *Kodály Filharmonikusok Debrecen* muzsikusaiknak élén Erdei betanítása a műnek ezt a többolvasatú mivoltát juttatta érvényre: keze nyomán megelevenedett a darab élénk ritmikája, tempóvételeinek és karaktereinek változatossága, nyugtázhattuk a keleties pentaton fordulatok szilaj energiáját, de nem kerülhetett el figyelmünket a gyászinduló komor tónusa, a mőből sugárzó, jellegzetesen kodályi gond és felelősség, az aggodalom és a ború hangja sem (ne feledjük a történeti kontextust: a mő viharfelhős időszakban, 1939-ben keletkezett). A *Fölszállott a páva* jó előadásainak ereje mindig ennek a kettősségnek a tudomásulvételében rejlik, s a mostani megszólaltatás is azért lehetett hiteles, mert nem kényszerítette a hallgatót arra, hogy a variációkat holmi magyaros-népies kincstári optimizmus letéteményeseként értelmezze.

Magyarországon manapság egy hangverseny általában vagy szimfonikus, vagy kamarazenei műsorral rendelkezik, vagy valamely szó-lóhangszer (legtöbbször a zongora) repertoárjára épít – a műfajok egyazon estén ritkán keverednek. Most azonban ez történt, s a hibrid koncepciót csak helyeselhattuk. A program második számaként felhangzott, hegedűre és gordonkára komponált *Duó* indokolatlanul elhanyagolt alkotás (külön cikk tárgyául szolgálhatna annak bemutatása, milyen egyoldalúan és meghamisító módon viszonyul az utókor Kodály összetett életművéhez, mi-

lyen sematikusán épít szinte kizárólag a zeneszerző néhány emblemikus és jól kirakatra helyezhető szimfonikus, oratorikus és kórusművére, mellőzve kamarazenét, dalokat és zongoramuzsikát) – örülhettünk tehát, hogy most megszólalt. A Budapesti Fesztiválzenekar két tagja, a hegedűművész *Bíró Ágnes* és a csellista *Szabó Péter* csiszolt és dinamikus előadásban szólaltatta meg a művet. Produkciójuk nem volt teljesen hibátlan, a kidolgozásban itt-ott érzékelhető volt bizonyos elnagyoltság, érvényesültek azonban a háromtétéles kompozíció legfontosabb tulajdonságai: a jellegzetesen reprezentatív-virtuóz hangszerkezelés kidomborítása, a kamarazenéhez képest olykor szinte már szimfonikusnak nevezhető hangzásigény, a jelentős temperamentum, valamint – és talán ez volt a legfontosabb – a *giusto* ritmikát minduntalan *rubatová* oldó, a hangszereket beszélgető, deklamáló magatartás, amely sajátja a kompozíciónak, s ezúttal az előadásban is jólesően megfigyelhető volt. A tolmácsolásnak megvolt a maga íve és lendülete – a *Duó* tehát örvendetes módon nemcsak elhangzott, de meg is szólalt.

Előzetesen arra számítottam, Erdei Péter két vezénylése közül a *Budavári Te Deumot* fogom vonzóbbnak találni, hiszen tekintettel a négy szólistára és a kórusra, ebben jut jelentős szerep az énekhangoknak. Nem így történt: elismerve, hogy minden értékítélet szubjektív, magam a *Fölszállott a páva* variációsorozatát éreztem ezen az estén erősebbnek és hitelesebbnek, mint a *Te Deumot*. Az ok,

úgy gondolom, éppen a vokális apparátusban keresendő. Kodály *Te Deum*ának a kórusrészekben eleve van egyfajta veszélyes homogenitása, amely kevésbé szerencsés esetben elterelheti az előadást a nivelláló tömörszerűség felé, ezt a veszélyt pedig az ezúttal megkettőzött kórusapparátus (debreceni *Kodály Kórus*, *Új Liszt Ferenc Kamarakórus*) felerősítette. Végeredményként olyan, kissé dalárdaszerű kórushangzás született meg, amely nagy volt, ám ereje egyszersmind differenciálatlannak is bizonyult, s ez ellentmond a Kodály kórusművészete mögött álló ösztönzéseknek: a reneszánsz vokálpolyfónia (mindenekelőtt Palestrina) és a bachi kórusfaktúra rétegezethegének és transzparenciájának. Ez a kritikusi észrevétel persze elsősorban a hangzásról szól, a produkció egyéb paramétereit vonzóznak éreztem. Bíráló szó nem érheti Erdei Péter produkciójának kiérlelt tempóit, a frazeálást, a hangsúlyokat, a karakterek megformálását. A négy szólista közül *Wierdl Eszter* (szoprán) *Schöck Atala* (alt) és *Fekete Attila* (tenor) szólamértelmezését és vokális kontrollját találtam igazán vonzóznak, *Jekl László* (baszszus) énekstílusa a másik három művész természetes hangadásához képest olykor ágálósan hatott.

Az első negyven év. Jubileumi hangverseny a Zeneakadémián 2015. október 1-jén. Vezényelt **Erdei Péter**, közreműködött a Kodály Filharmonikusok Debrecen, a Kodály Kórus, az Új Liszt Ferenc Kamarakórus, valamint **Wierdl Eszter**, **Schöck Atala**, **Fekete Attila** és **Jekl László** (ének).

ról-ról

P. Szűcs Julianna

Mi a Csontváry?

Szép pillanat volt. Az Európai Unió ötvenedik évfordulója alkalmából, még 2007-ben, a római Quirinalén szimbolikus tartalmú kiállítást rendeztek. Huszonhét (akkori) tagállam egy-egy műtárgyat delegált, olyan festményt, szobrot, aranykincset, amellyel a világ elé tárhatta identitását, kultúráját, sűrített karakterológiáját. Úgy is, mint heraldikai önarcképeket. Emlékszem, a spanyolok például Velázquez apró csodáját, a protoimpresszionista Villa Medici parkját, a hollandok Mondrian egyik szikár, tiszta absztrakcióját, a lengyelek Matejko vernalista gigakompozícióját ajánlották figyelmünkbe. Minden ország azt, amilyennek önmagát hiszi, vagy amilyennek hinni vágyná magát, vagy amilyen hitet másoktól elvárt volna. Mi *Csontváry Magányos cédrusával* léptünk föl. Boldog voltam, és büszke magyar.

Abban a kontextusban Csontváry maga volt a ragyogó cáfolat. Íme, „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak”. Nekünk is van titkunk. A magyar művészet nem csak kötelékben tud repülni – lásd: Nagybánya, Nyolcak, Európai Iskola –, de képes társtalan zsenit is produkálni. Úgy, mint az Edvard Munchot kisikoltó norvégok, úgy, mint a Francis Bacon összeőrjengő angolok, úgy, mint az Egon Schielét agyonszenvető osztrákok. A Cédrus a magyar nonkonform életérzés olyan gyönyörű bizonyítékként hatott, amely egymaga hordozta történelmünk személyiségzavaroktól terhes fárasztó anómiáját és a kétségbeesések szülte páratlan energiaszikrát. Egyszóval: Kosztka

Tivadarnak jól álltak a kontinens klasszikusai, és a klasszikusok udvariasan beengedték soraik közé az égi hangokra hallgató iglói patikust.

„Ilyen volt Attila hun király, aki Isten ostoraként megfenyítette a nyugati világot – és ilyennek gondolta Csontváry saját magát is. Irányt mutató géniusznak, aki megértette a láthatatlan üzenetet, a létezés – emberéleteken túlmutató – célját, s arra is képes volt, hogy ezt hitelesen megjelenítse.” Ezt a – paravánra függesztett – mondatot természetesen a római multikulti tárlat kikérte volna magának, ott a résztvevők még a *nem zéró összegű játszmán* agyaltak. Az időben visszafelé menve, természetesen az ilyen mondat – legalábbis az egykorú források szerint – elképzelhetetlen lett volna a kilencvenes évek Stockholm–Rotterdam–München vándorkiállításain, amikor is a hazai kultúrpolitika Csontváryban egy Rubik-kocka-szerű karrier lehetőségét orrintotta meg, ámbár mindhiába. (Kötetnyi elemzés bogoza és bogozza azóta is a hamvába hullott nagy terv kudarcának okait.)

Lehet, hogy az elmaradt siker miatti ingerültség, lehet, hogy az évtizeddel korábbi Európa-politika változása miatt történt minden. Az iskola titkát kifecsegő mondat most ugyanis olvasható a *Várgondnokság* alá tartozó, horribilis összegekből sután összepofozott és kiállítóhelyiséggé avanzsált egykori *Honvéd Főparancsnokság épületében* rendezett tárlaton. Nem sikerült „az áttörés” – talán a finom,

„tárgyalásos módszerek”, a konzervatív eszközök miatt – a Quirinaléban? Elmaradt a siker – talán a kitaposott muzeológusi módszerek és a hanyagolt piár-fogások okán – a nagy turné idején? Nem érvényesült eddig a szerző önéletrajzában excentrikusan túlhangsúlyozott állítás, miszerint minden korábbi festészeti teljesítmény „túl van szárnyalva”? Na, majd most; na, majd itt; na, majd *Gulyás Gábor* megmutatja, hogyan kellett volna a brandet egyszer és mindenkorra bevezetni, és a nyugati világ képzőművészeti emlékművét Isten ostaroként szerénységre szoktatni! Végül is a kurátor múcsarnoki búcsúműve a *Mi a magyar?* kérdést járta körül. Innen csak egy lépés a mostani látvány: *Mi a Csontváry?*

Ha a megfejtés Attila, akkor a kispályás játék kizárva, a név kötelez, a marketingnek szorgos ancillaként illik az egész vállalkozást körbesűrögnie. Íme néhány tartalmi elem, amellyel a valódi szakmai intézményi háttér nélkül működött bemutatót oly egyedivé, populárisá és „értelmiségietlenné” lehetett tenni.

1. *Ikonográfiai rend.* A beavatatlan néző sokszor megzavarodik, amikor a művészettörténész egy-egy életmű fejlődési vonalát megrajzolja. A „milyenség” megértése ugyanis mindig nehezebb, mint a „mennyeség”, a „mineműség” értése mindig macerásabb, mint a „micsoda” fölismerése. Tisztességes művészettörténész mindazonáltal nem enged a kísértésnek: a suba a subához, guba a gubához motívumjátékokat meghagyja a képeslapkártyákkal kanasztázó bulvárszakíróknak. Tehát látja, hogy a sugallat hatására kibomló életmű elején is van „víz”, és a csúcsponton is látható, hogy van „víz”, de szakmailag nem tartaná erkölcsösnek, hogy

a *Délelőtti kis plein air Trauban* (1900) bátortalan ecsethasználatú vásznát és a *Nagy Tarpatak a Tárában* (1904/5) című érett, monumentális látomását ugyanazon légterbe terelje, pusztán azon az alapon, hogy címkéjük közös legyen: *Ellentét helyett egyensúly. A víz motívuma Csontvárynál.* Nem így Gulyás, neki a vad befogadók sokasága kedvesebb, mint néhány finomodó és túlképzett okostojás, a mai taps pedig fontosabb, mint a holnapra hagyott megfontolt ítélet. Példa sok van még, de nem érdemes végigmenni a húsz teremre kalibrált show mindegyik színpadán. Legtöbbjük egy srófra jár.

2. *Praktikus szempont.* Csontváry életének utolsó évtizedét a betegség, a gyötrelmek, a szellemi leépülés hatotta át. Utólag a „világos” periódusára is rávetült a később elsötétülő elme produkciója, leginkább *A magyarok bejövetele* című megvalósulatlan művéhez készített és szinte értékelhetetlen minőségű rajzok miatt. A bomlás nem csak a sültrealizmusozt szoktatott széles nyilvánosságot, de a szakma autentikus nagyjait is kétségekkel töltötte el. Lásd például Genthon István fanyalgó sorait, Kállai Ernő kevéssé lelkes méltatását, mindezekelőtt pedig Bernáth Aurél kegyetlenül racionális, mítoszromboló véleményét. Valamennyi olvasható a mester életművét földolgozó és mind a mai napig e témában meghaladhatatlan mélységű tudós, Németh Lajos szerkesztői munkájának jóvoltából. A nagy hatású művészettörténész a *Csontváry-émlékönyvben* a fölfedezés heurisztikus élménye mellett nemcsak a szépre merészelt emlékeztetni, hanem a széles nyilvánosság számára gondot okozó recepciós problémákra is. A mai kurátor alkatától ez az árnyalt bemutatás alapvetően ide-

gen. A „túl van szárnyalva” – koncepcióba nyilván beleilleszthetetlenek a kontárnak minősülő kései rajzok. A messianisztikus attitűdnek sem állhat jól az alvó múzsa. Az Attila-komplexust is rongálhatja a minőségi kontraszt. Mi a megoldás tehát Gulyásnál? Egyszerűen nem szerepelteti a kognitív diszszonanciával fenyegető, problémás műveket. Mint ahogy az MTV híradóinak menekültáradatot bemutató képsoraiból is hiányzik az éhes, fázó, síró gyerekek látványa.

3. *Az asszisztencia.* A tárlat te-remsorának végén videó várja a megfáradt látogatót. Hét, Csontváry által megérintett személyiség vall a Magányos cédrusról, hét elkötelezett ember lelkesedik azokért a remekművekért, amelyek – ezt már a közel tízezer forintos katalógus bevezetője írja – „nemzetközi ismertsége semmivel sem jobb ma, mint fél évszázaddal ezelőtt”. Hivatkoznak az első nagy fölfedezőre, Fülep Lajosra, kárhoztatják a szocreál sémába beilleszthetetlen jelenséget, visszaemlékeznek a csoda-gyűjtő, Gerlóczy Gedeon úttörő munkásságára, földézik a képekkel való első találkozást, elmesélik a rejtőzködő vásznak ritka fölbukkanásának alkalmait, de ez mintha a köret lenne csupán. A főfogás, az igazi tét, a festmények jelenlegi sorsa, helye, megközelíthetlensége. Röviden: a szép szavak kimondói finoman és olykor kevésbé finoman, de valamennyien nehezményezik a jelenleg is működő, gyűjtői végrendelettel alátámasztott, a nagy műveket letétként birtokló baranyai intézmény létét, amelyet mindközönségesen Csontváry Múzeumnak hívnak, és amelyet – az ellenjavaslatok dacára – szépen kiürítettek, hogy egy majdani elhelyezést a budai várban ily módon segítsenek elő, illetve gyakorolja-

nak nyomást a döntéshozókra. Megértem *Kieselbach Tamást*, aki már évekkel ezelőtt, a társkiadásban megjelenő monográfia bevezetőjében (szerzője *Molnos Péter*, szintén a hét megszólaló egyike) fölvetette ezt az ötletet. Megértem *Virág Juditot*, hogy műkereskedelmi szempontból a fővárosi hozzáférés nyilván rentábilisabb aurát teremthet körülötte. Sőt, elfogadom a három – a jelenlegi képzőművészeti élet fősodratól kissé távolabb eső festő, *Molnár Sándor*, *Gerlóczy Sári* és *Reigl Judit* szuperlatívuszait is. Művészemberek szárnyalhatnak, ahogy kedvük és ízlésük tartja. De nem kellett volna mégis, a rend kedvéért, a demokrácia létszátának megóvása okán és az objektivitás őrzése végett egy-egy tudományos háttérrel rendelkező művészettörténészt is a hitvallók közé emelni? Valakit Pécsről, valakit a Nemzeti Galériából, valakit az egyik tudományegyetemről? Egy igazi profit, aki – szemben a kurátorral – szét tudja választani a festőzsenit attól a Csontvárytól, aki a nemzeti nagylétről hagyott hátra bájosan bomlott, patográf szövegeket? De lehet, hogy Gulyás szerint ellenzék nélkül is menne a költöztetés? Ezt még föltételezni is abszurd ebben az országban.

4. *Elvárásolt kastély.* Fölmérések sokasága mutatja: a néző egy ponton túl a toporgást elunja. Minden kurátor réme a kedvét vesztő közönség és az eladott jegyek számából kikövetkeztethető megcsappanó figyelem. Ugyanis – hála a tömegek lázadásának – egyre kevesebb a sznob, egyre gyérül a „művelt középosztályt” lázba hozó kulturális alkalom, egyre kevesebb betű jut a magas művészet produkcióira. A kurátor számolt ezzel a veszéllyel, így a rendelkezésére álló irdatlan összegnek valószínűleg

csak egy része mehetett el a kolosz-szális szállítás és az emelt szintű biztosítás költségeire. Ahhoz, hogy a projekt ütőképes, eredményes és népszerű legyen, telnie kellett az „effektekre” is. Így történt. *Mátrai Erik* objekt- és fényművész egy szűk folyosóra fénycsövekből rendezett be egy komplett Csontváry-féle *Naputat*, *Neonfolyosó* címen. Amúgy diszkóbelépőnek megteszi. *Mispál Attila* filmes és *Varga József* színművész a tárlat kitüntetett helyein videospotokkal riasztja föl a lankadó figyelműeket. Amúgy vidámparki szenzációba belefér. Az útvonal végén kapunk még egy érintőképernyővel működtetett topográfiai útmutatót, valamint egy nagyobbacska szobát teli a kortárs képzőművészek cédrusparafrázisai-val, bizonyítandó, hogy Csontváry ifjú és kevésbé ifjú szívekben még mindig él, érdemes tehát a nagy tervbe beruházni a továbbiakban is. Tükörlabirintusra és barlangvasútra az összegből talán már nem futotta.

A vállalkozás látványkultúrája a shopban ér a csúcra. Itt kaphatók

az *Igéző* manufaktúra gyöngyös, bokrétás neszesszerjei, a Szent István-dénárok másolatai, továbbá rokkolyák, övek, párták, valamint a cédrusipar másodlagos frissességű kollázs-montázs buherái.

A Quirinale-palotától a nemzeti gagyi boltjáig szép kondenzcsikot húzott a magyar sors. Visszafelé járhatatlan, ámbár sosem lehet tudni. Olvassuk szegény, bomlott elméjű Csontváry költői mondatát, és noha szövegeit nem szabad komolyan venni, azért reménykedünk. „A viharnek jöttét nem ismerjük, annak útját nem állhatjuk, emberi gyengeségünket jellemzi a kis madár, de nagy arányban a sas, mely fölöttünk fütyülve repül tovább – messze idegenbe, ahová őt nem követhetjük szemünk gyengeségeivel, nem láthatjuk hazáját.”

A földre visszatérve az itteni fészket, sajnos, látjuk.

107

A magányos cédrus – Csontváry géniusza, Várgondnokság Közhasznú Nonprofit Kft. 2015. július 5. – december 31. Kurátor: **Gulyás Gergely**.

rol-rol

Gyórfy Iván

Az úrhajótörött

Egy héten belül a NASA két korszakos lépést tett, hogy kézzelfogható közelségbe hozza a Marsot az emberiség számára: bejelentette, hogy folyékony (sós) víz nyomait fedezte fel a vörös bolygón, továbbá – a filmiparral folytatott minden korábbi együttműködésén messze túlnyúlva – tudományos háttérrel nyújtott a bejelentés után pár nap-

pal bemutatott *Mentőexpedíció* című filmnek. Azzal a nem titkolt céllal, hogy népszerűsítse a Marsra szállást, nem csupán a közvélemény szimpátiáját nyerve meg, de lehetőség szerint hosszú távon a büdzséjét is gazdagítva. (Mivel az ember eljuttatását a Marsra valamikor a 2030-as évekre tervezi, van még némi ideje.) A kereszt-

promóció olyan valóság-hűre sikerült, hogy az előismeretek nélkül a moziba sereglő közönség egyes naiv tagjainak ajkáról – talán az Apollo-13 küldetés hollywoodi változatának is köszönhetően – a vetítés után gyakran hangzott el a kérdés: ugye ez tényleg megtörtént?

A sztori ugyanis regénybe illően klasszikus: Mark Watney, az Ares 3 expedíció hattagú legénységének legalacsonyabb rangú tagja egy váratlan vihar következtében a lakatlan bolygón ragad. Nehéz nem észrevenni a szituációban a világirodalom megannyi robinzonádjának csíráját, ami hamarosan az emberi értelem és lelki dicséretéért szökken szárba. Mark Watney, akárcsak Defoe Robinson Crusoe-ja, a rendelkezésére álló anyagokból, tudása kincsestárát fosztogatva, leleményesen állítja elő a túléléséhez szükséges eszközöket, s miközben látszólag remény nélkül pergeti maga előtt a napokat (ami az űrhajóst illeti, a földi napnál 37 perccel hosszabb *solokat*), helytállásával és pszichés önvédelmi tornájával saját megszabadulását segíti elő.

Persze, aki összeveti a film alapjaként szolgáló regény Andy Weir által alkotott szövegét és Defoe munkáját, jelentős különbségeknek is tanúja lehet, mindjárt az egyaránt vihar okozta számkivettség első aktusában, amely megadja az önreflexió hangnemt.

„Az égre emeltem szemeimet, és hálát adtam a teremtőnek csodálatos megmenekülésemért, hiszen percekkel korábban még esélyem is alig volt rá. Leírhatatlan hála és öröm érzete fogott el, mert mondhatni, a biztos halálból szabadultam meg. Ezután már el tudtam képzelni, mit érezhet az a halálraítélt, aki a bitófa alatt állva, kötéllel a nyakában kapja kegyelmének

hírét. Járkálni kezdtem a parton, karjaimat az ég felé tárva egész lényemmel megszabadulásom csodálatos természetén álmélkodtam, számos szokatlan mozdulattal és arckifejezéssel kísérve gondolataimat” – fogalmaz a 18. századi regény szerzője (Lengyel Tamás ford.). „Erre rábasztam. Ez a jól megfontolt véleményem. Rábasztam. Ennek kellett volna lennie életem legnagyobb két hónapjának, de már a hatodik napon rémálommá vált. Fogalmam sincs, ki fogja ezt elolvasni egyáltalán. Gondolom, valaki majd csak megtalálja egyszer. Mondjuk úgy száz év múlva. (...) Talán tartanak majd értem egy nemzeti gyásznapot, a Wikipédia-szócikkemben pedig az fog állni, hogy »Mark Watney az egyetlen ember, aki a Marson halt meg«. (...) Ha az oxigénátor elromlik, megfulladok. Ha a vízvisszanyerő berendezés megy tönkre, szomjan halok. Ha a Lak kilyukad, kábé felrobbanok. Ha ezek egyike sem történik meg, akkor idővel elfogy az élelem, és éhen halok. Szóval, ja. Rábasztam” – ezek viszont már az internet egy eldugott blogjából sikerregénnyé, majd százmillió dolláros költségvetésű mozivá növekvő írásának szavai, a 2010-es évek elejéről (Rusznay Csaba ford.).

Igazságtalanok lennénk azonban a puritán szemléletű és protestáns munkaetikát hirdető Defoe-val szemben, ha nem adnánk meg a lehetőséget a naplóíró Robinsonnak, hogy hallathassa az istenfélő öncenzúra előtti hangját is, amely azért nem áll fényérvnyi távolságra Watney öironikus kétségbeesésétől. „Szeptember 30-dika: Miután elkerültem a vízbe fulladást, és partra vergődtem, ahelyett, hogy hálát adtam volna Istennek a megme-

nekülésemért, előbb nagy mennyiségű sós vizet okádtam ki a gyomromból, majd ahogy kicsit jobban lettem, fel-alá futkostam a parton, karjaimmal hadonászva, fejem és arcom ütlegelve, és nyomorúságomban azt kiáltozva: Végem van, végem van! Míg végül összerogytam a fáradságtól, és a földön fekve pihentem, hogy visszanyerjem erőmet, de nem alhattam el, mert gyötört a félelem.”

És a hasonlóságok itt még egyáltalán nem érnek véget, bizonyítva, hogy nincs új a nap alatt, még ha a naplemente a Marson mélykéknek látszik is, nem vöröslök, mint a kannibálok által kiöntött embervér a Robinson-féle Kétségbeesés Szigetén. Mark és Robison egyaránt birtokba veszik közvetlen környezetüket, megteremtik az önfenntartó civilizáció modelljét, mindvégig a szabaduláson törve fejüket, s szinte csak mellékesen belátva, hogy életük csúcsteljesítményét éppen túlélésükkel, a felettük álló hatalmakkal való kiegyezésben érik el. Még az úton-útfélen egyetlen kifejezéseket elhullató, semmilyen tekintélyt nem tisztelő Mark Watney története is értelmezhető vallásos fabulaként: példa erre a film forgatókönyvírója, a mélyen katolikus Drew Goddard felfogása, aki a filmgyártó cég vezetőinek úgy adta el a történetet, hogy annak tulajdonképpen a vallás áll a középpontjában, csak épp a tízparancsolat helyett az űrhajós a hexadecimális számrendszert isteníti.

Szerelmes levél, amelyet a tudományhoz intéztek – nem véletlen, hogy ezzel a hasonlattal (is) illetik a *Mentőexpedíciót*. A NASA szakértői, akik töviről hegyire végigbeszélték a film technikai apparátusát a díszlettervező Arthur Maxszel és a sci-fi látomásaiban mindig

is a részletekben megbújó ördögöt hajszólo rendezővel, Ridley Scotttal, egyetértettek abban, hogy *A marsi* című alapregény és az írója közreműködésével alkotott filmszkript jó 90 százalékban valóság-hű, és megfelel mai ismereteinknek. Watney, akit a Lewis parancsnok által vezetett űrhajóscsapat, mivel halottnak hiszi, maga mögött hagy a Marson, meghúzza magát a rövid felszíni tartózkodásra tervezett Lakban, vizet és oxigént termel, burgonyát vet, amelyet saját ürülékével trágyáz, és felfedezőutakra indul a bolygón egy gondosan átalakított marsjárón. Megbirkózik a szélsőségesen hideg klímával és a homokviharakkal, rég nem működő földi objektumokat kelt életre, majd hosszú útra kel a tőle 3200 kilométer távolságban fekvő Schiaparelli kráter felé, ahol az Ares 4 küldetés előreküldött felszálló egysége található. Időközben megismerjük a Hermes űrhajón a Föld felé tartó legénység tagjait is, akik büntudatukkal küzdenek, csak a lehetőségre várva, hogy aktív szerepet vállalhassanak a mentésben – melyen lázasan dolgoznak a NASA tudósai Teddy Sanders igazgató, Mitch Henderson, a repülésirányítás feje és Vincent Kapoor, a Marsmissziók első embere vezetésével és a Kínai Nemzeti Űrügynökség nem várt segítségével. A történet valamennyi eleme akárha a jelenben játszódna – azzal a csekély megszorítással, hogy évtizedekkel járunk saját korunk előtt.

Éppen ebben rejlik *A marsi* zsenialitása, amelyet a *Mentőexpedíció* sem tudott a vörös porba rántani, sőt lenyűgöző vizualitással keltette életre: a sokáig informatikusként dolgozó Andy Weir évekig tartó kutatómunkával és háromezer hozzá hasonló geek folyamatos visszajel-

zésével, miközben fejezetről fejezetre posztolta honlapján a sztorit, egy-két valóságmozaiktól tudatosan eltekintve az emberi összefogás himnuszát skiccelte fel a természettudomány mennybe menesztésével. Úgy, hogy könyve minden lapjáról – és a film minden képkockájáról – süt az optimizmus, és sugárzik a szentségtörő, a halálnak és a megpróbáltatásoknak fittyet hányó morbid humor. Ez persze néhány ponton kibillentí egyensúlyából a történetet, a marsi ember ugyanis túlzottan egydimenziós: a totális elszigeteltség se szellemi, se lelki értelemben nem töri meg, kétségei alig vannak, s azokat is hamar elúzi a tudomány őrangyala. A NASA földi és űrben utazó személyzete pedig csupán karakterek katalógusa. Lewis expedícióparancsnok kemény, eltökélt vezető egy apró jellemhibával, a diszkórülettel (ez a korlátozott marsi hangarchívum miatt állandó bosszúság forrása Watney számára); Rick Martínez a vallásos, de laza latin cimborá ideáltípusa; Alex Vogel a magának való német, a család örömei nagy barátja; a NASA-igazgató Teddy Sandersnek és a szóvivő Annie Montrose-nak mindegyike a látszat, a politikusok és a média véleménye, a bőséges költségvetés; a repülésvezető Mitch Hendersont kizárólag a felelősségére bízott emberek testi-lelki épsége érdekli; Bruce Ng, a Sugárhajtási Laboratórium igazgatója elmerül a mérnöki és logisztikai részletekben. Egyikük sem kidolgozott jellem, s ami azt illeti, a filmben videonaplójába jegyzetelő Watney sem az – ebben az egy tekintetben azonban a színész Matt Damon felülmúlja a rendelkezésére bocsátott nyersanyagot. Miközben megőrzi a magára hagyott űrhajós-botanikus

könnyedségét és fifikás problémamegoldó készségét, a jordániai sivatag nagytotáljában elveszette ténfergő alakja, leépült fizikuma és beesett vonásai a dráma szelével is meglegyintik a közönséget.

Es ha már a szélnél tartunk: a kevés hiteltelen elem egyike éppen a nyitójelenet. A 175 km/h sebességgel érkező marsi vihar a vékony légkör miatt épp csak összeborzolná az űrhajós frizuráját, már persze ha elfelejtené magára öltetni a sisakot, de biztosan nem hajtaná el olyan erővel, mint Toldi Miklós a malomkövet, és nem szúrna egy jelző antennát a medencecsontjába. Ami azt illeti, az expedíció valamennyi tagja súlyos sugárfertőzést szenvedne az út során (ezt az író egy futurisztikus anyag feltalálásával hidalja át, a film pedig nagyvonalúan elsiklik felette), Watney felalá pattogna a Marson a földi gravitáció alig 38 százalékán, és kimentése is képtelenség lenne az ábrázolt pályán pörgős/vasemberes módszerrel. S bár a film a regényhez képest, miként az az adaptációknál természetes, sűrít és egyszerűsít, nem állíthatjuk, hogy egyszerűsít vagy gyengítene az erejét: A *marsi* és filmváltozata az ezredfordulót követő évek egyik legokosabb, legszórakoztatóbb és egyben legemlékezetesebb sci-fije.

Magyar szemnek különösen az: a budapesti Bálna, leánykori nevén a CET a NASA houstoni űrközpontjának, a Művészetek Palotája épülete a nem mellelleg Kármán Tódor által alapított pasadenai Sugárhajtási Laboratóriumnak (JPL) adott helyet a forgatás során, de a kínai űrügynökséget is a Ludwig Múzeumhoz pozícionálta a munkázómét az etyeki Korda Filmstúdióban elvégző stáb. Elsuhanó magyar statiszták a csepeli HÉV, kínai

funkcionáriusok a Duna-panoráma előterében egy hollywoodi szuperprodukciónban, amely az emberiség űrkultúrfölényét hirdeti – mi lehet ennél nevetésesebb?

Mert dacára az irodalmi alapanyag három évszázados korkülönbségének, a génállományt roncsoló történelmi tapasztalatnak és abbéli, gyakran megfeneklő, majd újra megújuló hitünknek, hogy a tudomány és a humánus határai egyre csak tágulnak, Crusoe és Watney nem is oly távoli rokonai egymásnak. James Joyce szerint Robinson Crusoe „a brit hódító hamisítatlan szimbóluma, ki hajótörökként egy lakatlan szigeten, zsebében egy késsel és egy pipával építésszé válik, asztalossá, köszörűs-sé, csillagásszá, pékké, hajóáccsá, fazekassá, szíjgyártóvá, földműves-sé, szabóvá, esernyőkészítővé és egyházfivá. Igazi prototípusa a brit gyarmatosítónak...” Az első űrhajótöröttnek ugyan nincs Péntekje, csak viccből kolonizálja burgonyaveteményével a bolygót, és minősí-

ti át magát úrkalózzá, igazából az emberiség hódító szándékának előőrse és annak tükörképe ő, amilyenek a ráció hitvallói magukat látni szeretnék. Nem véletlenül jelentette ki a *Mentőexpedíció*hoz rendelt egyik szaktanácsadó, Jim Green, a NASA planetológiai részlegvezetője: „Meg kell fontolnunk, hogy meghódítsuk a Naprendszert. Az egybolygós fajok nem élnek túl – a dinoszauruszoknak sem sikerült. Nekik azonban nem volt űrprogramjuk... És kétség sem férhet hozzá: az első úti célunk a Mars.”

A *Mentőexpedíció* tehát több a szem rágógumijánál: űrprogramnyilatkozat.

Mentőexpedíció (The Martian). Színes, szinkronizált amerikai sci-fi, 136 perc, 2015. Rendező **Ridley Scott**; forgatókönyvíró **Drew Goddard**; operatőr **Dariusz Wolski**; szereplők **Matt Damon, Jessica Chastain, Jeff Daniels, Sean Bean, Michael Peña, Kate Mara, Sebastian Stan, Aksel Hennie, Chiwetel Ejiofor, Kristen Wiig, Mackenzie Davis, Benedict Wong, Donald Glover**.

ról-ról

Sándor Erzsé

A nő egyszer sem

Elképzelni sem tudom, hogy mi lehet az a köz, amelynek kívánatára visszatért az ATV műsorára A nő háromszor című talkshow – miképpen azt az ATV terjeszti magáról. Nézői levelek borították el Kőbányát, vagy lovas rendőröknek kellett kardlapozniuk A nő háromszor-t követelő kismamákat a székház előtt? – Nincs megoldásom a rejtélyre. Az semmiképpen sem

történhetett meg, hogy az ATV menedzsmentje úgy döntött: női műsorvezetőkkel női témákat feldolgozó műsort készít, mert akkor azt készített volna. Egy „tökös” női műsort, amire egyébként ország- és kertészerte igen nagy szükség mutatkozna – már abban az esetben, ha azért készülne műsorok, mert igény van rájuk, nem pedig azért, hogy konkurenciaharcot

generáljanak a csatornák között. Olyan régen van már Jakupcsek, hogy ideje volna indítani vele szemben egy ATV-s változatot. Mivel évekkel ezelőtt már volt ilyen az ATV-n, nem kell mást tenni, mint kijelenteni, hogy „közkívánatra” újraindítják. Végül is a csatorna érdeke, a reklámbevétel, a nézőszám-generálás lehetne éppen az atévés köz érdeke, ha másé nem is.

Az, hogy egy női műsort három nő vezet, nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy nő önmagában alkalmatlan lenne a feladatra, ezért van szükség minimum háromra. Akadnak az ATV-n is olyan műsorok (még), amelyeknek egyetlen női gazdájuk van, és mégis képesek estéről estére, reggelről reggelre média- és társadalmi eseménnyé válni. Ha ennyi bátorságot képes megengedni magának az ATV, akkor vajon miért van szüksége A nő háromszor-ra? Hacsak nem azért, hogy kompenzáljon valamicskét az elszabadult feministákkal szemben. Megengedem: Kálmán Olga és Mészáros Antónia nem tartja magát feministának, de mindenképpen úgy viselkednek, hála istennek. Ezzel szemben A nő háromszor-ban nem fordul elő egyikük sem, nyilván ki is kérnék maguknak a gyanúsítgatást, és igazuk is lenne. Én sem szeretném, ha feministának gondolnák magukat. Hiszen az atévés köz kívánatának megfelelően A nő háromszor kanapés, bőrfoteles, rózsaszín virágszirmos díszletében teljesen fölösleges lenne valódi közéleti kérdésekkel foglalkozni, valódi embereket valószínű helyzetben szíjjelkérdezni, és egyáltalán úgy tenni, mintha a stúdióban ülőket egyetlen percig is érdekelné az a személy, akit vendégként meghívtak oda, nekik. Pedig éppenséggel érdekelhetné. Na-

gyon is helye volna az érdeklődésnek, csak hogy nyilván szembemenne a köz akaratával. Az ATV szerint a köz ostoba, közhelyes, érdektelen, gyáva látszatbeszélgetéseket akar hallani, álkérdésekre felelt álválaszokra vágyik, és bőven megelégszik a celeb riportalanyok puszta látványával, fölösleges még beszélteni is őket, hiszen egyetlen szótaggal sem mondanak többet, mint amit a bulvárújságok cikkeiben szoktak. Az van berágva nekik, azt nyomják a printben, az online-on és a kertévék talkshow-iban. Mivel mindannyian folyton végighaknizzák az összes kereskedelmi csatorna minden kínálkozó beszélgetős műsorát reggeltől késő éjszakáig, vélhetően észre sem veszik, hogy az egyik ezek közül éppen az ATV újraindult műsora. A köz kívánatára.

A nő háromszor elődje Albert Györgyi A nő helye című műsora volt, amit viszonylag gyorsan levett az ATV az étlapjáról, és ezzel a maga részéről egyszer és mindenkorra kijelölte a nő helyét. Albert Györgyi műsorába még azért mentek be a dísznők, mert úgy érezték, hogy helyük van ott, és ez megérte nekik még a műsorvezető bizonytalanságait is. Ám Albert Györgyit még életében felváltotta Demcsák Zsuzsa, Esztergályos Cecília és egy harmadik nő, akinek már nem emlékszem a nevére. Azt mondták róla: 160 centi, és nagyon kíváncsi. Ennél több nem is derült ki róla. Az viszont igen, hogy a kíváncsi nem szinonimája a riporternek. Bár tagadhatatlan, hogy mind a kettő kérdez. Csak az egyik abba is tudja hagyni.

Most nem mennék bele Demcsák Zsuzsa és Esztergályos Cecília műsorvezetői érdemeinek fölemlegetésébe, mert meghaladja szellemi ké-

pességeimet egyetlen olyan emlék felidézése is, amelynek hatására úgy dönthettek az ATV-ben, hogy ezt a műsort újra kell éleszteniük. Mindenesetre az új műsorvezetői trió szerepét Ábel Anitára, Endrei Juditra és Lorán Lenkére osztották. A fiatal karcos (állítólag), a decens kulturált és az idős bohóc. Akár működhethetne is, mint bármi más, csakhogy nem működik.

Aki úgy emlékszik, hogy Ábel Anita eredetileg színésznő, annak elegendő megnéznie a talkshow be-köszöntőjét, amelyben Ábel Anita a sűgógépről olvasva olyan szavakat játszik el, mint például: „első osztályú” vagy „állandó kérdező partnereim”. Ezekhez arckifejezés, kacsin-tás és karmozdulat is társul. Tényleg nem lehet csodálkozni azon, hogy Lorán Lenke gyakorlatilag egész adás alatt hallgatagon és szórakozottan üldögél. Mi egyebet csinálhatna ezek után? Endrei Judit viszont, mivel látott már televíziós adást, és az idegrendszerében hordja a tévéműsorokon edzett fegyelmezettséget, megpróbál a békebeli, egyszervolt, köztelevíziós rutinjával higgadságot és érdeklődést vinni a műsor parttalan árjába, de elsöpri őt Ábel Anita kameraéhsége és önmaga riporterségébe vetett erős hite.

Pedig hát valódi beszélgetés ebben a műsorban nem hangzik el.

Ahhoz, hogy legyen, valódi kérdésekre lenne szükség, nem gyáva megűszásra. Mert be lehet hívni Vajna Tímeát és Andy Vajná-t beszélgetni, meg lehet pendíteni, hogy Vajna Tímea nehéz élethelyzetből talált oda, ahol most van, de nem lehet úgy tenni, mintha Vajna Tímea gyémántűzlete egy feltörekvő, szorgalmas nő serény munkával és elhivatottsággal elért kis pogácsaszaggató üzeme volna, egé-

szen mellékesen egy szépségversenyes biznisszel is megtoldva – hát ha nem jön be elsőre a pogácsaszaggatás.

Ábel Anita kérdéseiből sűt a halálfélelem. Bensőjéből kihallatszik a jajveszékelés: „jaj, csak meg ne haragudjon rám Andy Vajna; jaj, csak nehogy ne hívjanak meg a legközelebbi fogadásra; jaj, csak még egy kicsit hadd lehessen celeb”. Arról az ócska történetről, amelyben Andy Vajna offshore cégeken keresztül kormányzati segédeszközzel nyúlhatja le az ország kaszinó-bizniszét, szó sem esik. Ábel Anita kérdéseiben egy talpig gentleman jelenik meg egy talpig úrinóvel szemben. „Így kellene működnie a házasságok nagy részének” – jelenti ki, miközben Vajna Tímea arról beszél, hogy ő csak egy kicsit profitál a férje kapcsolataiból, és csak azért ment ki Las Vegasba, hogy a magyar embereknek valami jót hozzon be, ha már szépségversenye is lesz. Lett. Hát az embernek néha akad egy szépségversenye, gyémántűzlete, mert a férjével támogatják egymás álmait. Hiszen elmondja, hogy azért van őneki saját élete, saját álma, amit el akart érni. Na, most elérte. Ugyan, Bélám, meddig várjak még a gyémántcsiszolóra? Ugorj már, kismókusom, és valósítgasd meg az álmaidat! – nyúl ilyenkor az ATV-s néző a vállról indítható rakétájáért, és irányítja egyenesen a képernyő felé.

Pedig nem kellene úgy heveskedni. Andy Vajna még azt a szemtelenséget is megengedi, hogy úgy beszéljen önmagáról, mint egykori „kis magyar refugee”-ról. De hiába a menekültekkel vészterhes korszakidő, Vajnának ez a félmondata is visszhangtalan marad. A stúdióban ülők közül van, aki nem is érti, aki megigen, az nem mer reagálni rá.

Ábel Anita legbátrabb kérdése – vagy mije – az, amikor kijelenti: én láttalak benneteket fogadásokon (igeeen, ott voltaaaaam!!!) nagyon harmonikusak vagytok, ez tény.

Nem lacafacázott, kimondta elsőre. Kimondta ezt is: az a legfontosabb, hogy elfogadjuk önmagunkat. Ez is úgy toltult a nyelvére, és nem bírta féken tartani. Tényleg csak azt nem tette még hozzá, hogy ha ti is megszívlelitek az összes

Coelho-idézetet, és nem zavarnak benneteket a gátlástalan politikai háttéralkuk, ha strómanul szerződtek egy lelkiismeretlen kormányzattal, akkor egy nap majd nektek is lesz gyémánttüzetetek, szépségversenyetek és tévéműsorotok is. Olyan, mint ez, vagy még olyanabb. Csak nézzetek.

A nő háromszor. ATV, 2015. szeptember 30.

ról-ról

Fáy Miklós

Lear magja se

114

Nem mondhatnám, hogy minden hájjal megkent színházi bakkecske volnék, akinek menne, ha feladata volna, hogy rafinált tanácsokat adjon évadvégi színingazgatónak, mi legyen a következő évadban műsoron. De azt képzeltem, annyit már láttam a színházból, hogy tudjam, mikor is kell elővenni a Lear királyt. Hogy ez nem olyan darab, mint a Hamlet, amit folyton játszani kell, és nem olyan, mint a III. Richárd, amivel üzeni lehet a nyakunkon ülő gazembereknek, látjuk, mit művelnek, és tudjuk, hogy fognak még országot ajánlgatni egy lóért.

A Lear a színházi racionalitás szülötte. A színészek megöregszenek, de sokan közülük még akkor is színészek maradnak, dús szemöldökű és ritkás hajú vénnek, akik még vágnak a főszerepekre, és pompásan tudnának öblögetni varázslatos orgánumukkal. Mi több, a közönség is együtt öregszik ked-

venc hősszerelmesével, így nagy boldogsággal ül be a következő generáció hálátlanságáról és a világ hanyatlásáról szóló történetre. Egyszerűbben: akkor kell Leart játszani, ha van megfelelő Lear királyunk. És akkor jöhet majd a vén bolond, zavart fejjel, szalmaszálakkal a hajában, és beszélhet ezekkel a fellengzős reformkori mondatokkal: „Igazi kiszámolt hanyagságot vettem észre most legutóbb, mit én inkább féltékeny furcsaságomnak kívántam tulajdonítani, mint szántsándékos udvariatlanságnak.” Nagy megmerítkezés a szavak zuhatagában, és hogy pontosan miről is van szó, azt nem mindig érti az ember, de hát mi másról, mint a gonosz lányokról. Ahogy mondani szokás: a magyar irodalom legnagyobb műve valószínűleg a Zalán futása. Azért csak valószínűleg, mert azt még nem olvasta el senki.

De ha az egyik hagyománytól megszabadulunk, és a Leart nem

valami nemes és érthetetlen tradícióként tálaljuk, ha Vörösmartyt lecseréljük Nádasdyra, akkor miért ne dobnánk el a másikat is? Ez már a Radnóti Színház kérdése, ahol most fölszámolták az öregek otthonát és az emlékgyűjtők találkozását. Senki nem dicsekedhet majd el azzal, hogy „én még láttam László Zsoltot Lear királynak”. Tegnap Hamlet, ma Lear, kihagyta a közbenső állapotot, a III. Richárdot. Túl fiatal hozzá, ha ősz is, túl stramm, érezhető a tartásán az erő, és ha nem volna érezhető, akkor látható: lóg vagy egy percig a csilláron, miközben szaval, és nem fogy ki a levegőből. Nem hiszem, hogy sokan utána tudnánk csinálni a nézőtéren, és mégsem gondolunk úgy magunkra, mint a világtól visszavonult aggastyánokra. Ha van baj vele, nem ez a baj.

A szöveggel is hasonlóan van az ember. Enyhén borzongok, miközben ilyen rímeket kell hallgatni, hogy „Albion – úgy bizony”, főleg, mert tudom előre, hogy ez lesz, Kováts Adél a bohóc szerepében megáll azon a szón, hogy Albion, hadd legyen időnk arra gondolni, a mi hazánkat nem pont így hívják, de ezzel időt ad, hogy kitaláljam a rímet, és tényleg az, tényleg ez a mesekönyv versvilág. Mondjuk, ha nem áll meg a szófolyás, akkor is zavarba hoz egy „tett – szeretet” páros, az ember az ilyesmit hallva azt képzei, nagyon sietett a fordító, és arra gondolt, majd később kijavítja, aztán mégis úgy maradt.

Amit cserébe kapunk, azért nem rossz érték: eleven történet, követhető gondolatok, bekapcsolódási lehetőség. És mintha ez lett volna Alföldi Róbert rendezésének első számú célja. Nem kell a Lear királyt színházi-társulati szükségszerűségekhez kapcsolni, elég jó az önma-

gában is. Rögtön be is szállunk a történetbe a függöny felgördülése után, vacsoráznak a nézők felé dőlő színpadon, egy óriási asztal mellett ül a nagy család, Lear a három lánnyal, Gloucester a két fiúval. Polgári milió, polgári, szürke öltönyökkel, polgári csöndekkel, amikor csak az evőeszközök csikorgása hallatszik a tányérokon. Mosolyognak, nyammognak, vihognak, nem találják a megfelelő témát, aztán találnak valamit, ami nem épp megfelelő, de legalább lehet beszélni róla: hogyan is van Gloucesternek két fia két anyától.

Egészen a szünetig érzem, hogy azért ez jó. Akkor is, ha kicsit szanaszét vannak a színészek, meg nem mondaná az ember, ha különkülön látná őket, hogy Edmundként Pál András és Kentként Csomós Mari ugyanabban az előadásban játszanak. Az előbbi karikíroz, intrikál, arcokat vág, túlfeszít, az utóbbi lassít, súlyosít, beleül a szövegbe, harcol a világgal, a rosszul záró fogsorral, a kevés levegővel. Közben olyan nagyon nem értem Kováts Adél Bohócát, de már a szó szoros értelmében sem, eleinte túl halk, túl kevéssé élénk, mondogat valamit, de hogy mikor bölcs, mikor bolond, azzal nem töröm magam, biztosan van valami logikája.

Olyan nagyon nem értem az előadás erotikáját sem, csak annyit érzek át, hogy nyilván ez valami kényszer, esetleg mentőöv, ha megakadni látszik az előadás, vagy egy kép nem adja meg magát, akkor a szexhez mindig lehet nyúlni, a Bohóc szétteszi a lábát, és megoldja a király nadrágszíját, hogy aztán ne legyen az egészből semmi. A szereplők csókkal, puszival, öleléssel érintkeznek, nekem meg egy réges-régi interjú jut eszembe, Till Attila volt a kérdező, Alföldi a válaszadó,

de most a kérdés az érdekesebb: te nagy színészvetkőztető vagy, ezúttal kibem reménykedhet a közönség, hogy láthatja meztelenül?

Ezúttal egyébként László Zsoltban reménykedhet, akinek ez még öröm, és voltaképpen nincs is semmi baj a jelenettel az előadás második részében, az elborult elméjű király pucéran szaladgál az asztal körül, fején Burger King-es koronájával. Ha valakiben erotikus gondolatok ébrednek erre, vele van a baj.

Most még az első részben vagyunk, és látjuk, hogy jó a kis röhhencs Cordelia, Sodró Eliza olyan valóságos, amilyen egy süldő lány lehet, akinek két kérője is ott ül az ebédlőasztalnál, és ebből a vihogós biztonságból esik hatalmasat, úgy érzem, mintha a közönség egy nagy, lusta és dagadt macska volna, amelyiknek okos, de nem radikális gondolatokkal, szép, kerek előadásokkal, a nagy alakítás lehetőségével simogatják a hasikáját, megtaláljuk egymást. Akkor is, ha a magam részéről egy kicsit olcsónak érzem a beékelt köznyelvi fordulatokat, „ki a faszom feketített be”, kiabálja Edgar, de azt is látom, hogy ez mindig hat, nevetnek a népek, mintha soha ekkora poént nem hallottak volna, Shakespeare, aztán mégis így beszélnek benne. Ha örülnek, hadd menjen, nem azért fizettek, hogy rossz legyen nekik.

Nem is ezen fordul meg az előadás, csak mintha elfogyott volna a muníció a második részre. Mindenki ugyanúgy dolgozik, Schneider Zoltán mintha végképp beleállna ebbe a szegény ember Csujja Imréje

fazonba, jó vaskos hangon recseg-tet, szenved s szeret. Andrusko Marcella bátran ellenszenves és kibírhatatlan, kicsit nehéz eldönteni, hogy ez most valódi bátorság-e, vagy a kényszer szülte, ilyen hangszínnel kicsit problémás volna kedves lánynak látszani. Végül is mindegy, csak annyi dolgunk van, hogy ne szeressük őt, és az megy. László Zsolt közben rendületlenül uralja a színpadot, nagyobb is mindenkinél, színesebb is, de már nem látni, mi értelme is van az egész esti kalandnak. Mintha kerülő úton visszajutottunk volna a kiindulási ponthoz, vagyis ebben az esetben inkább a kiindulás előtti ponthoz: van ez a darab, amit időnként játszani kell. Már megdőlt az, hogy társulati okokból, de akkor is van valami kötelező jellege az előadásnak, nem hagyhatjuk abba, ha már belekezdünk két órával ezelőtt, hát mindenki húzza elő a rutinját, és mutassa meg, mit tud.

Mindez nem jelenti azt, hogy az előadás ne volna végiggondolva. Ellenkezőleg: épp a vége van kigondolva, a halottak fölkelnek, visszaülnek az első jelenet asztalához, eszegetnek, eszegetnek, csak épp az idáig vezető út kátyús, kövekről kövekre ugrálunk közben. Annyi közben a szenvedés és a halál, hogy az ember szégyell panaszkodni, amiért nem megy minden olajozottabban.

Shakespeare: Lear király. **Rendező:** Alföldi Róbert, **szereplők:** László Zsolt, Kovács Adél, Szávai Viktória, Gázsó György.